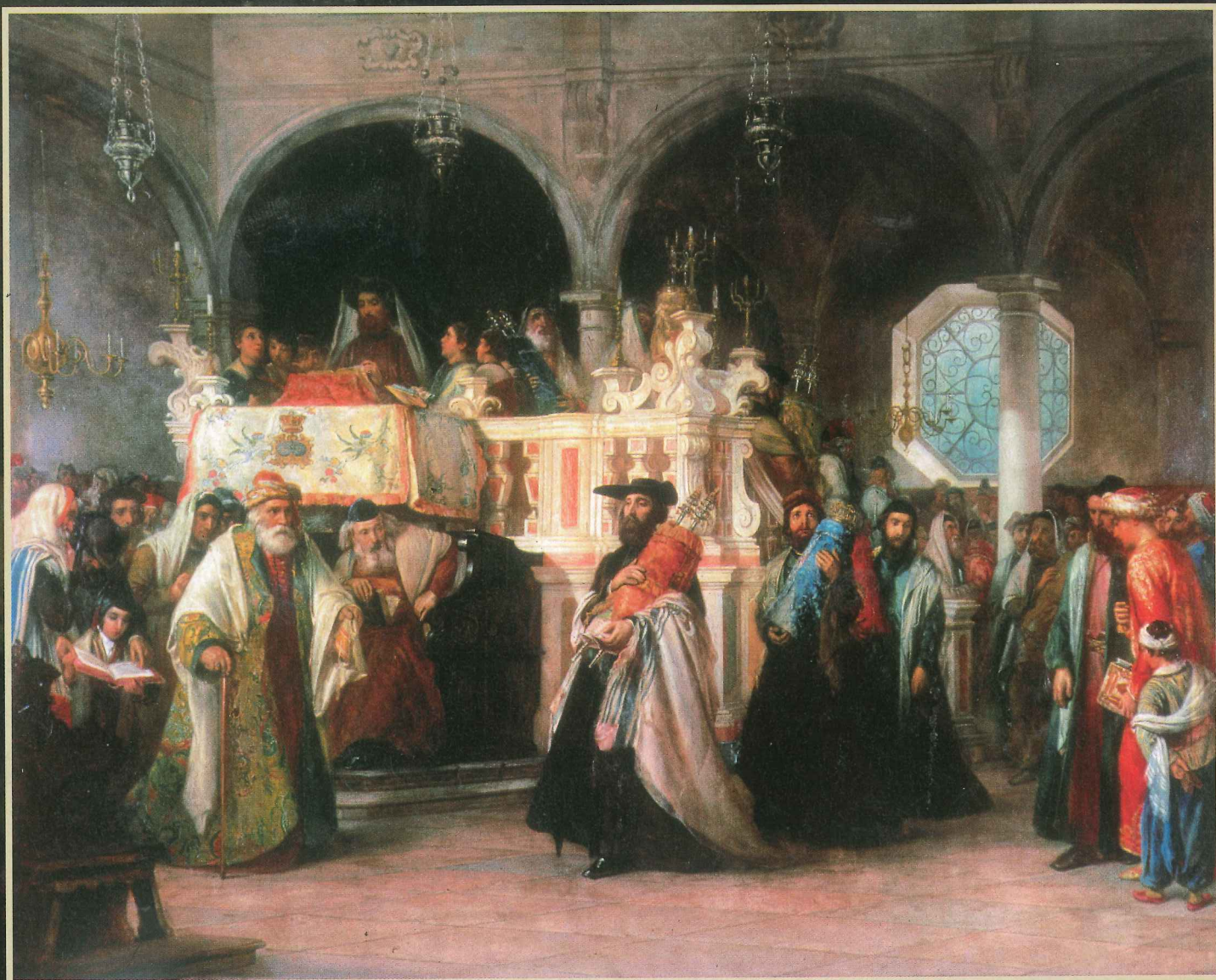
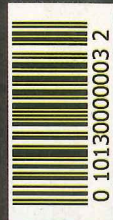

המוסף התורני של **מאזנה**

קולמוס

גליון 80 • סוכות תש"ע • מחיר: 9.90 ש"ח

חשיפה:

**עם מי
נפגש
הגר"א**

והאם ביטל בעקבות זאת את העליה לארץ

עולו אושפיזין

מי הם השבעה, ומה הסדר שלהם

סיום התורה

ממתי מסיימים בשמחת תורה?

ניוטון המאמין

גדול המדענים שעסק בתורה

לסיים ולהחל בגיל ומור

פרשיות. ואף בזה חלוקים המנהגים, מנהג אחד – קריאת מאה חמישים וארבע פרשיות וסיימן לאחר בדיוק שלוש שנים, ומנהג שני – קריאת מאה שישים ושבע פרשיות וסיים התורה מקץ שלוש וחצי שנים.

מלבד הרמב"ם, קיימים מקורות נוספים וקדומים יותר המעידים על מנהג זה, כמו הגמרא במגילה (כט:): "לבני מערבא [ארץ ישראל הממוקמת מערבית לבבל] דמסקי לדאורייתא בתלת שנין".

בתקופת הסבוראים, הם החכמים שלאחר כתיבת התלמוד ועד לזמן הגאונים, חובר ספר 'חילוקי המנהגים' (נדפס מחדש בירושלים תש"ב). שמו של הספר מעיד על תוכנו – הוא מונה הוא את חילוקי המנהגים בין 'בני מזרח' – בני בבל, לבין 'בני מערב' – בני ארץ ישראל. בין השאר מובא שם שבני ארץ ישראל מסיימים את התורה כעבור שלש וחצי שנים. כמו כן קיימים מספר פיוטים שחברו על ידי פייטנים ארצישראליים, כמו רבי יוני, רבי שמעון ברבי גוס ועוד – שחברו על סדר של סיום התורה אחת לשלוש שנים.

הנוסע המפורסם ר' בנימין מטוילה, ביקר במצרים בערך בשנת ד'תתק"ל, והוא מספר על שתי קהילותיה (מסעות בנימין מטוילה, מהדורת אדלר עמ' ס"א): "ושם שני בתי כנסיות, אחת לאנשי ארץ-ישראל ואחת לאנשי בבל, וקורין לכנסת אנשי ארץ ישראל 'כניסה אל שאמיין' ולכנסת אנשי בבל 'כניסה אל עראקין' ואינם נוהגים כולם מנהג אחד בפרשיות ובסדרים של תורה, כי אנשי בבל נוהגים לקרות בכל שבוע פרשה, כמו שעושין בספרד, ובכל שנה ושנה מסיימים את התורה, ואנשי ארץ ישראל אינם נוהגים כך, אבל עושין מכל פרשה ג' סדרים ומסיימים את התורה לסוף ג' שנים".

גמרה של תורה

באיזה יום סיימו לקרוא את התורה? לפי 'מנהג ארץ ישראל' של סיום התורה אחת לשלוש שנים או שלוש שנים ומחצה לא סיימו את התורה דווקא ביום שמחת תורה, מאחר שלא היה מנהג שיהיה בכל המקומות בארץ ישראל, כפי שמוזכר בספר חילוקי מנהגים (שהתחבר בימי רבן סבוראי): "בני ארץ ישראל אין עושין שמחת תורה אלא לשלש שנים ומחצה, וביום שישלימו הפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה".

מתוך הפיוטים הארצישראליים ליום קריאת וזאת הברכה' אפשר למצוא ראייה נוספת. פיוטים אלו נאמרו בחזרת הש"ן, ובפיוט של ברכת גבורות מופיעים זה לצד זה האפשרויות גשם או טל. זאת אומרת, שיום סיום התורה

שונה היא קריאת פרשת 'וזאת הברכה', שבניגוד לכל פרשיות השבוע הנקראות בשבת, פרשה זו נקראת בדרך כלל באחד מימות השבוע – ביום שבו חל 'שמחת תורה', ורק לעיתים – כמו השנה – חל 'שמחת תורה' בשבת. בחו"ל 'שמחת תורה' לעולם לא חל בשבת.

בנוסף, 'מצותן שיהיו קורין אותן כל אחד ואחד בזמנו' (סוף מגילה) – מה עניין של 'וזאת הברכה' ליום 'שמיני עצרת'? האם יש קשר בין 'שמיני עצרת' ו'וזאת הברכה' – גם ללא סיום התורה באותו היום?

כתב הרמב"ם (פי"ג מהל' תפילה ה"א): "המנהג הפשוט [שהתפשט] בכל ישראל, שמשלימין את התורה בשנה אחת. מתחילין בשבת שאחר חג הסוכות, וקורין בסדר בראשית. בשנייה, אלה תולדות נח. בשלישית, ויאמר ה' אל אברם. וקוראין והולכין על הסדר, עד שגומרין התורה בחג הסוכות. ויש מי שמשלים את התורה בשלוש שנים, ואינו מנהג פשוט [שלא התפשט]".

סדר קריאת התורה, בו מסיימים את התורה בכל שנה מסוכות ועד סוכות, נקרא 'מנהג בבל' והוא הנהגה כיום בכל קהילות ישראל. מתי התחיל מנהג זה, והיכן הוא היה נהוג? כפי הנראה היה מנהג זה נהוג בימי התנאים אף בארץ ישראל, וראיה לכך מהברייתא (מגילה לא:): "ר' שמעון בן אלעזר אומר, עזרא תיקן להן לישראל שיהיו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת ושבתשנה תורה קודם ראש השנה".

הלכה זו מתאימה עם מנהג בבל, בו קוראים את פרשת 'בחוקותי' לפני חג השבועות ואת פרשת 'כי תבוא' לפני ראש השנה. למרות זאת, אין בכל הוכחה חד משמעית, כי יתכן שהכוונה בברייתא היא לקריאה כשם שאנו קוראים בשבת שלפני ראש חודש אדר בנוסף לפרשת השבוע את 'פרשת שקלים' ושלא על הסדר, ואת 'פרשת זכור' לפני פורים, כך קראו את הקללות לפני שבועות ולפני ראש השנה שלא על הסדר.

אך למעשה יש הוכחות נוספות למנהג של קריאת התורה במשך שנה בארץ ישראל במשך תקופה מסוימת או במקומות מסוימים. מצויים פייטנים מפייטני ארץ ישראל הקדומים, ובתוכם הקליר, שכתבו את פיוטיהם על סדר של קריאת התורה במסלול חד שנתי. בנוסף, קיימים חומשים מנוקדים ומוטעמים, שנכתבו בארץ ישראל בתקופת הגאונים, כגון 'כתר ארם צובא' ועוד, המחולקים לפי פרשיות השבוע החד-שניות כפי שמקובל היום.

בסוף דבריו מזכיר הרמב"ם מנהג שונה, להשלים את קריאת התורה במשך שלוש שנים. מנהג זה הוא הנקרא כיום מנהג ארץ ישראל. לפי מנהג זה חילקו את התורה ליותר

סיום קריאת התורה
השנתית נהוג כיום
כארץ ישראל ב'שמיני
עצרת', וכוונתו ל'יו"ט
שני. האם כך היה
תמיד? מתי החל
המנהג? על הקריאה
ב'שמחת תורה'

הרב משה אייזיק בלוי
הרב מרדכי דב וינטרויב

א

חל לפעמים בחורף ולפעמים בקיץ. מלבד זאת, משמץ מהתוספתא (מגילה פ"ג ה"י) כי דווקא בשבת סיימו את התורה: "אין משיירין בסוף התורה אלא כדי שיקראו שבעה. שייר כדי שיקראו ששה וקראו אותן ששה חוזר הענין וקראו אותן שבעה".

למעשה רק בשבת צריכים שבעה קרואים לעלות לתורה, ואילו הם היו מסיימים ביום טוב, הרי שחמישה קרואים היו מספיקים.

בפיוטי החזן רבי יוסף ב"ר חיים אלבארדני (הוצאת מכון בן צבי, ירושלים, תשס"ג, עמ' 246) שהיה חזן בבית הכנסת הגדול בבגדד בימי רב שרירא גאון, מוצאים שלא היה נהוג לסיים את התורה ביו"ט שני של שמיני עצרת. הראיה לכך היא, שבפיוטו לפרשת 'וזאת הברכה' מזכיר 'שביעי' [דהיינו שבת], והרי יו"ט שני של שמיני עצרת אינו יכול לחול כלל בשבת, על פי הקביעות הנהוגה בימינו.

אף בכל שאר פיוטיו לפרשת 'וזאת הברכה' לא נמצא שום רמז שהיה זה ביום חג בכלל, ובשמיני עצרת בפרט. וגם בפיוטים לפרשת 'וזאת הברכה' של פייטנים ארצי-ישראליים אשר נוסח קריאתם היה חד-שנתי, לא מוזכר כלום מענין שמיני עצרת.

מרבי אלעזר הקליר (שהיה מהחד-שנתיים) ישנה הוכחה אחרת. הוא חיבר פיוט לשבת חזון 'איכה אשיותי אמל', פיוט ארוך מאד ומורכב, ומקושט קישוטי שירה מפוארים. לדוגמא, החלק הראשון בנוי כ"ד בתים כשבכל בית נרמז ספר אחד מספרי התנ"ך, החלק השני בנוי אף הוא כ"ד בתים ובכל בית נרמזת משמרת אחת מכ"ד משמרות כהונה. גם י"ב החודשים, י"ב המזלות וי"ב אבני החושן רמוזים בין השיטים, ועוד. פיוט זה מדבר בסופו על קריאות מועדי השנה והקריאות של כל השבתות המיוחדות, לפי סדר השנה, כאשר לכל קריאה מוקדש בית.

פיוט נדחק הקליר במקום, ומתחיל לקצר, מכניס כמה קריאות בבית אחד, ואף על פי כן כותב בית שלם לשמיני עצרת ולאחריו בית שלם לקריאת 'וזאת הברכה'. הקליר חי בארץ ישראל, שבה חוגגים יום טוב אחד בלבד. זוהי הוכחה ברורה שקריאת פרשת 'וזאת הברכה' היתה ביום אחר משמחת תורה, וכן שאת התורה סיימו לאחר חג הסוכות.

קודם יום הכיפורים

לעומת זאת, קיימת עדות אחרת על מועד סיום התורה. העדות נמצאת בפירושו של ר' יהודה ברצלוני

חג הסוכות תש"ע

ארון הקודש וספרי התורה בבית הכנסת האשכנזי באיסטנבול

מי שברך את האבות...

במחזורים רבים מופיע לאחר ההפטרה פיוט המתחיל במילים 'אשר בגלל אבות בנים גדל'. הפיוט הוזכר בטור (או"ח סי' תרס"ט): "...ומרבין בפיוטים כמו 'אשר בגלל אבות'..."

לכאורה אין כל הגיון להתחיל משפט במילה 'אשר', המתייחסת למשהו שמוזכר לפני כן. בעצם הדבר מזכיר פיוט אחר, שאנו נוהגים לומר בליל פורים, 'אשר הניא' גם כאן ניתן לשאול את אותה השאלה.

התשובה היא פשוטה. בשני המקרים לא מדובר בתחילתו של משפט. בעצם מדובר ב'ברכה מפויסת', היא ברכה ארוכה המשולבת בפיוטים, שבעבר היה נהוג לאומרה בזמנים מיוחדים. ברכות אלה מתחילות ב'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם - אשר...'. לאחר שביטלו את הפתיחה בשם ומלכות - כפי שמביא האבודרהם, שאין לחתום בברכה משום שלא הוזכרה בתלמוד - נותרנו רק עם 'אשר' בתחילת משפט, ולכאורה היה נכון לומר 'ברוך אשר' וכו'... הפיוט 'אשר הניא' מופיע במחזור ויטרי בצורה זו, כאשר בסוף הברכה הארוכה יש חתימה: 'הק-ל הנפרע וכו' הק-ל המושיע'. ברכות כאלה קיימות עוד הרבה.

'אשר הניא' גם הוא מופיע בסידור רב עמרם גאון, ואכן היא מתחילה ב'א"י אמ"ה אשר בגלל אבות'. משוער כי הברכה חוברת בתקופה שאחר חתימת התלמוד. קיים דמיון רב, במבנה וב לשון, בין ברכה זו לברכת 'אשר הניא', ויתכן כי מחבר אחד לשניהם. במקור, החליפה ברכה זאת את הברכה

הנאמרת אחרי קריאת ההפטרה. וכך כותב רב עמרם גאון בסידורו (מובא באחדים מכת"י): "ולאחר שמפטירין בנביא מברכין ברוך אתה ה' אמ"ה אשר בגלל אבות בנים גדל כו' עד פתחו כולם פיהם ואמרו ה' מלך לעולם ועד. ברוך נותן התורה".

לפי זה מי שהיה אומר את הברכה הוא המפטיר. למעשה, המנהג שהיה רווח בתקופה מאוחרת יותר, אמר מסיים התורה - ה'חתן תורה' - ברכה זו. כך הוא מופיע בכתבי יד של תכלאלים יתימניים ובמחזור ארם צובא, וכן במקצת ממחזורי רומא וביזנטיא.

אף בחתימת הברכה קיימים כמה נוסחים: רב עמרם גאון כותב 'ברוך נותן התורה' על אף שאמרוה בעצם על הנביאים. התימנים שאמרוה על התורה, הזכירו דווקא את הנביאים - 'נותן התורה ובוחר בנביאים'.

נוסחים דומים לחתימה נמצאים במחזורים אחרים: "מגן לצדיקים ונותן תורה לעמו ישראל על ידי משה רבינו" (מחזור ויטרי), "הבוחר בצדיקים ונותן תורה לעמו ישראל על ידי משה רבינו" (מחזור נירנברג), "הנותן תורה לעמו ישראל על ידי משה רבינו" (מחזור ארם צובא).

כבר במחזור ויטרי ובמחזור נירנברג מובאת הברכה כפיוט ולא כברכה הפותחת ב'ברוך', אולם עדיין נותרה בסוף החתימה בשם. כיום יש מקומות בהם אומרים את הפיוט בלי שם ומלכות בכלל.

(חי בדור שלאחר הגאונים והיו בידיו קבלות רבות מאת הגאונים) על ספר יצירה, שכתב: "ובישיבה (הכוונה לאחת הישיבות בבבל בדור הגאונים) יש מנהג, כי ביום הכפורים בעת מנחה אומר מן 'בראשית' עד 'יום אחד' על פה. ומביאים ראיה, כי כל עשרת ימי תשובה השטן עומד להשטין את ישראל ואומר: 'הרי התורה שנתת לישראל כבר גמרו אותה, וכאשר הקדוש ברוך הוא שומע שהתחילו מ'בראשית', מיד גוער בשטן ואומר לו: 'הרי ראית מיד שגמרו התחילו מרוב אהבתם את תורתך'. מיד ידום השטן בעל כרחו והוא יגער, שנאמר: 'ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן וכו''. וראינו לרבנו סעדיה גאון שאמר, כי במקומות רבים במחסיא מנהג שמוציאין ספר תורה בעיילה ביום הכפורים וקורין בו פרשה ראשונה של 'בראשית', והגאונים שאחרי לא הודו לו בכך ואמרו שאין מנהג זה של נעילה במטבע [שטבעו חכמים]". הרי מפורש כאן, כי בתקופת הגאונים עדיין היה סיום קריאת התורה לפני יום הכיפורים. ואולי אף קודם ראש השנה, ולא בשמחת תורה.

סמך לסיום התורה בערב יום כיפור ניתן למצוא בגמרא במסכת ברכות (ח): בענין חיוב קריאת 'שנים מקרא ואחד תרגום', מובא: "רב ביבי בר אבבי סבר לאשלומינהו לפרשייתא דכולא שתא במעלי יומי דכפורא". כלומר, רב ביבי בר אבבי רצה להשלים את כל קריאת השמו"ת בערב

יום הכיפורים בפעם אחת. מה עניין שמו"ת לערב יום הכיפורים? אלא שאם סיימו ביום זה את התורה, ברור מדוע רצה רב ביבי בר אבבי להשלים פרשיותיו עם הציבור לפני סיום התורה.

הברכות בלבד

לפי כל אותם מנהגים, בהם לא סיימו את התורה, הרי שלא היתה כל סיבה לקרוא את 'זאת הברכה' בשמיני עצרת, ביום הראשון או השני, אלא שאם כן עולה התמיהה, הרי גמרא מפורשת היא במגילה (לא): "יו"ט האחרון קורין 'כל הבכור' מצות וחוקים ובכור ומפטירין 'ויהי ככלות שלמה'. למחר קורין 'זאת הברכה' ומפטירין 'ויעמד שלמה'!" אך מסוגית הגמרא עולה שאין מכאן שיום ראיה, ולא עוד, אלא שראיה הפוכה יש מכאן. קריאה זו הינה הקריאה של החג, כשם שבראש השנה קוראים 'וה'פקד את שרה' - כך בשמחת תורה קראו 'זאת הברכה' רק הברכות, עד 'ויעל משה'.

וכך משמע מסידורו של רב עמרם גאון: "וביום שני קורין 'זאת הברכה' עד סוף פיסקא [ענין], ומפטיר קורא כאתמול ביום השמיני עד סוף פיסקא".

סוף הפיסקא הרי הוא 'זאתה על במותימו תדרך' שלפני 'ויעל משה'. ושם סיימו את הקריאה ביו"ט שני של שמיני עצרת.

הוכחה נוספת אפשר להוציא מתוך 'יוצר' לשמיני עצרת 'אדר תנו למושיעכם' שחברו פייטן בשם סכן. פייטן זה חי בארץ ישראל בשנות ד' ת"ש, וסכן הוא שמו בערבית, נראה שבלשון הקודש שמו שכניה. בפיוט משובצים פסוקים מפרשת 'זאת הברכה', וכולם מתוך הברכות שבפרשה עד 'ויעל משה', ומפרשת פטירת משה אין אף פסוק אחד. הדבר מתמיה מאד, היות שרוב הפיוטים המאוחרים יותר שנתחברו לפרשת 'זאת הברכה' כוללים, בעיקר, קינות על פטירתו של משה רבנו.

כיצד מתקשרת קריאת הברכות שב'זאת הברכה' ל'עניינו של יום' שמיני עצרת?

בעל ספר 'האשכול' כותב (סימן כ"א): "לפי שברך שלמה בח' בחג, קורין הברכה שברך משה... ומפטירין במלכים ויעמד שלמה..." כלומר, כיון שביום זה ברך שלמה את עם ישראל, כמסופר בהפטרה 'ויעמד שלמה', אף אנו קוראים בפרשת הברכות שברך משה את ישראל.

גם הר"ן (מגילה יא. מדפי הר"ף) מזהה את קריאת התורה וההפטרה כברכות, אך אין הסיבה לקריאתן מכיוון ששלמה ברך באותו יום, אלא, "לפי שהוא סוף כל המועדות, חותמין בברכת משה רבנו שבידך את ישראל".

מדברי שניהם משמע, כי 'זאת הברכה' היא קריאת המועד ולא לצורך סיום התורה, הגם שברור שבזמנם של ה'אשכול' והר"ן סיימו את התורה בשמחת תורה.

למעשה, בניגוד לקריאת 'זאת הברכה' המובאת בגמרא, שכך נהגו האמוראים בבבל שחגגו גם יו"ט שני, מביאה המשנה במגילה (פ"ג מ"ה) קריאה שונה: "ביום טוב הראשון של חג קורין בפרשת מועדות שבתות כהנים ובשאר כל ימות החג בקרבנות החג". לא מוזכר במשנה כל קריאה מיוחדת לשמיני עצרת, ובעל כרחו יש לומר ש'שמיני עצרת' נכלל ב'ובשאר כל ימות החג', בהם קוראים רק את קרבנות החג. ואכן כך מפורש בתוספתא (מגילה פ"ג ה"ג): "ביו"ט הראשון של חג קורין דבר אל בני ישראל לאמר

בחמשה עשר יום לחודש השביעי הזה חג הסוכות וגו', בשני 'ביום השני', בשלישי 'ביום השלישי', ברביעי 'ביום הרביעי', בחמישי 'ביום החמישי', בששי 'ביום הששי', בשביעי 'ביום השביעי', בשמיני 'ביום השמיני'. למעשה, בהגהות הגר"א הוא מתקן את הגרסא בתוספתא, כדי שתתאים עם הגמרא שלנו.

לאחר שמסיימין
התורה לאלתר
הרבה נהגו להתחיל
בבראשית בפרשה
ראשונה על פה, בין
בדרש שדרשו על
הפרשה בין בזולתו,
כדי שיתחילו
בשעה שמסיימין
לאלתר בבראשית
לקיים: רצוא ושוב

סיום והתחלה בשמיני עצרת

כאמור לעיל, רק מימות הגמרא החלו לקרא את 'זאת הברכה' בשמיני עצרת, וכפי שנתבאר קראו רק את הברכות בקריאת החג. עם השנים התקבל המנהג לסיים ביום זה את קריאת התורה השנתית. המקור הראשון לסיים בימי חג הסוכות – אם כי לא דווקא ביום השמיני שבו – נמצא כבר בספר 'חילוקי מנהגים' (שהתחבר בימי רבנן סבוראי): "בני בבל עושים שמחת תורה בכל שנה ושנה בחג הסוכות, וכל מדינה וכל עיר קורין בפרשה אחת".

וכן גם כתב לכאורה הרמב"ם (פי"ג מהל' תפילה ה"א): "עד שגומרין התורה בחג הסוכות". יתכן שהם היו מסיימים דוקא בשבת חול המועד סוכות ולא בשמיני עצרת. בכך בעצם פותרים שאלה אחרת המתעוררת לפי מנהגנו: מדוע נגרעה 'זאת הברכה' משאר הפרשיות, שאין היא נקראת בשבת כמוהן. לפי מנהג זה ייתכן שבאמת קראו את 'זאת הברכה' דווקא בשבת. רב סעדיה גאון כותב בסידורו, שראש שנת הפרשות הוא יום כ"ד בתשרי, דהיינו סיום התורה הוא ביום כ"ג בתשרי שהוא שמחת תורה בחו"ל. בנוסף לכך, מביא רס"ג את קריאת המפטיר בפרשת פנחס 'וביום השמיני' – מה שהיה הקריאה היחידה בימי המשנה. למעשה, קריאת המפטיר אינה מוזכרת כלל בגמרא והחלה רק בתקופת הגאונים (עי' בתוס' מגילה ל: ד"ה ושאר). בסופו של דבר, השתרש מנהג סיום התורה בשמחת תורה בכל פזורות ישראל. וכן נפסק להלכה על ידי הר"ף והרמב"ם. בכל הדורות עד כה עדיין הוציאו שני ספרי תורה בלבד. האחד, לקריאת 'זאת הברכה', ומשנהו לקריאת המפטיר. ספר שלישי לקריאת 'בראשית', כפי שנהוג היום, לא מוזכר בפוסקי אותם ימים בכלל. כך בסידורי רב עמרם גאון ורב סעדיה גאון וכן בסידור רבנו שלמה ב"ר שמשון מגרמיזא (חי בדור שלפני רש"י, והיה חברו של ר' יעקב ב"ר יקה רבו של רש"י). אף הרמב"ם והר"ף לא הזכירו כלל מנהג זה.

למרות זאת, את ניצני המנהג אפשר כבר למצוא בתקופת הגאונים. אז, כאמור, היו מקומות שסיימו את התורה לפני יום הכיפורים, והם נהגו לקרוא בעל פה את הפסוקים הראשונים של בראשית במנחה של יום הכיפורים, כפי שהוזכר לעיל. קריאת בראשית ביום שמחת תורה, מוזכרת לראשונה אצל ר' יהודה ב"ר ברזילי הברצלוני (חי לפני כתשע מאות שנה) בפירושו ל'ספר יצירה': "ויום 'שמחת תורה', לאחר שמסיימין התורה לאלתר הרבה נהגו להתחיל בבראשית בפרשה ראשונה על פה, בין בדרש שדרשו על הפרשה בין בזולתו, כדי שיתחילו בשעה שמסיימין לאלתר בבראשית לקיים: רצוא ושוב".

מביר, כי המנהג התחיל בקריאת פרשה ראשונה בלבד, כלומר עד 'יום אחד', ובעל פה, והיו שהסתפקו אף בדרשה בלבד. גם מדבריו של 'ספר האשכול' לר' אברהם ב"ר יצחק מנרבונא

(ח"ב סימן כ"א) משמע משינוי הלשון – שבשונה מהקריאות האחרות לא הזכיר ס"ת בקריאת 'בראשית' – שקראו בפרשת בראשית בעל פה או מתוך חומשים, ולא הוציאו ספר תורה שלישי מיוחד לשם כך:

"יום ט', שמחת תורה, קורין וזאת הברכה סיום התורה... ובשני קורין למפטיר כביום ח' ומפטירין במלכים ויעמד שלמה... ברוב מקומות מתחילין בזה היום גם פ' בראשית להודיע שחביבה תורה לנו כדבר חדש ולא כדיטגמא ישנה שאין אדם סופנה, אחד כחדשה שהכל רצין לקראתה".

המקור הראשון לקריאה מתוך ספר תורה מופיע בסדור רש"י שהתחבר, כנראה, על ידי תלמידיו (סי' ש"ח): "ומביאין ספר תורה שני... פותח וקורא 'בראשית' עם כל ימי היצירה ומנוחה". פה כבר מופיעה הקריאה עד 'ויכולו'.

אף על מנהגו של ה'רוקח' שחי באשכנז לפני כשמונה מאות שנה, קיימת עדות מהרדב"ז (שו"ת הרדב"ז סימן ר"ט), שאת הקדיש שלאחר הקריאה יש לומר לאחר קריאת 'בראשית'.

כפי הנראה החל המנהג בצרפת כבר בתקופת רש"י, אולם במקומות אחרים הוא התקבל בתקופה מאוחרת יותר. אפשר לראות שמאחרים שנה לאחר מכן, עדיין נהגו בפרובנס להוציא שני ספרי תורה בלבד, ואילו את בראשית ותחילת שאר הספרים קראו בבית וללא ברכה.

כך כתב ה'ארחות חיים' (הלכות קריאת התורה סימן נ"ח): "יום תשיעי שהוא שמחת תורה מוציאים ב' ספרי תורה, והמנהג שקוראים באחד 'זאת הברכה' שהוא סיום התורה... ונהגו להסדיר הפרשה של 'זאת הברכה' כל אחד בביתו בליל יום תשיעי שנים מקרא ואחד תרגום לאור הנר על השולחן ואחר כך להתחיל מכל אחד מחמישה חומשי תורה, לפי שלא יראה כמי שמסיים את התורה והולך... ובשני קורא המפטיר".

אך לא היה זה המנהג המוחלט בכל פרובנס, היו קהילות שכן קראו 'בראשית' מתוך ספר תורה, כפי שכתב אחד מחכמי פרובנס, רבי נתן ב"ר יהודה, ב'ספר המחכים' (מאסף האשכול, קראקא תרס"ט, כרך ו', עמ' 158): "וקורא בראשון 'זאת הברכה' ובספר תורה שני 'בראשית' עד אשר ברא אלקים לעשות, ובספר תורה שלישי 'ביום השמיני עצרת' וכן מפטיר".

בערך באותה התקופה התחילו אף בספרד להוציא שלושה ספרים. כך כתב האבודרהם ובספר 'מנורת המאור' (לר' ישראל אלנקאוה), וכן נפסק להלכה בטור ובשו"ע.

במשך הדורות התפשט המנהג בכל תפוצות ישראל, ואף לתימן הרחוקה והשמרנית הגיע המנהג. רק בקרב קהילות איטליה לא קוראים בפרשת בראשית, עד לימינו אנו.

הסדר המנין וההפטרה

מצויים מנהגים שונים בנוגע לסדר הקריאות בשמחת תורה. לפי הכלל של 'תדיר ושאינו תדיר' – תדיר קודם, מביא הטור את סדר הקריאות: 'זאת הברכה', מפטיר, ולבסוף 'בראשית' שאינו אלא מנהג. וכן גם דעת ה'שלטי גבורים'.

לעומת זאת, המנהג כיום להסמיך את 'בראשית' לסיום התורה. הפוסקים מביאים לכך סיבות שונות: שלא יהיה פתחון פה לשטן לקטרג (אבודרהם, טור, רדב"ז), כשם שזכינו בסיימה כן נזכה בהתחלתה (אבודרהם), שלא יהיה נראה כמי שמשליך מעליו את המשווי (ר' ישראל אלנקאוה).

כיצד הוא סדר הקריאות? מבואר במשנה (מגילה כא.) שבינים טוב יש להעלות חמישה קרואים, ואם רצו להוסיף מוסיפין. לגבי המנהג בשמחת תורה, כותב רב עמרם גאון בסדורו להעלות בשמחת תורה עשרה קרואים, ומביא אסמכתא מדברי הגמרא (מגילה לב.): "עשרה שקראו בתורה, הגולל ספר תורה קיבל שכר כולן".

כבר בימי רש"י נהגו בצרפת להעלות את כל הקהל, ואף הטף בכלל. מנהג זה נתפשט בהרבה מקומות והוא נהוג עד ימינו. כאמור לעיל, מובא בגמרא (מגילה לא.) כי ביום השני של

המנהג והגמרא

במאמר שלפנינו מובאים מנהגים רבים בקריאות שהשתנו מזמן הגמרא. האם דבר זה הוא כהלכה? הקריאות המובאות בגמרא תלויות במנהג, ולהלכה, הולכים אחר המנהג תמיד ואף נגד הגמרא. הגמרא עצמה אומרת (שם): "והאידינא נהוג עלמא למיקרי... גם התוספות כתבו (מגילה לא: ד"ה ראש חודש) על כמה קריאות שנוהגין בהם כמובא במסכת סופרים ולא כדעת הגמרא.

ובטעם הדבר כותב הראב"ה (סי' תקצ"ה): "שלא היו חוששים בקריאתם ובהפטרותיהם, אלא שיהא רק מענין היום, והכי נמי סמכינן אמננה וסמיך אגאונים ורבנן סבוראי".

'אקדמות' של שמחת תורה

מן המפורסמות הוא, כי בימי חז"ל נהוג היה לתרגם את התורה. כלומר, אדם אחד קורא בתורה פסוק והמתרגם עומד על ידו וקורא את הפסוק בארמית, כך לסרוגין פסוק פסוק, כדי שגם המון העם, הנשים והטף יבינו וידעו את התורה. (עי' במשנה במגילה כג: ובטור או"ח סימן קמ"ה).

כיון שפסקה השפה הארמית לשמש כשפת הדיבור היומיומית, לא ראו עוד צורך בתרגום והפסיקו לתרגם ברוב הקהילות, מלבד בקהילות התימנים. אולם, גם לאחר ביטול התרגום היו קהילות שעדיין נהגו לתרגם את התורה בזמנים מיוחדים.

במאורע מיוחד זה, לאחר קריאת הפסוק הראשון מן התורה, כשהגיע תורו של המתרגם, היה אומר 'רשות'. ה'רשות' היא פיוט שבו המתרגם נוטל רשות לתרגם מאת הבורא ומאת הקהל. הרשויות לתרגום הן כולן בשפה הארמית מפני שהתרגום הוא בארמית. ה'רשות' הידוע ביותר הוא הפיוט 'אקדמות' שחברה ר' מאיר ש"ץ הנאמר עד ימינו בקהילות האשכנזים בחג השבועות, כאשר במקור שמש ה'אקדמות' כ'רשות' למתרגם. בקהילות צרפת נהגו אף בשביעי של פסח היו מתרגמים את הקריאה, כפי שמשמע מדברי התוספות וכך מפורש במחזור ויטרי.

בקהילות אחדות נהגו לתרגם את התורה אף ביום שמחת תורה, ומנהגים שונים היו בזה: במחזור כ"י כמנהג קהילת 'קרפנטר' שבדרום צרפת, מובא תרגום לכל פרשת 'זאת הברכה'. בקהילת ארם צובא שבסוריה לא תרגמו את הפרשה כולה, כי אם את קריאת 'מעונה' וקריאת 'זיעל' עד סוף התורה ולשתי הקריאות הללו אמרו 'רשות'. ובניגוד למנהג שהובא ביטרי לא תרגמו בפסח ובשבועות. בקהילת רומא נהגו שהקורא קורא עד 'אשריך ישראל' ומשם ואילך קורא פסוק, מתרגמו ואומר פיוטים על הפסוק, כך עד סוף התורה.

מעניין לציין, כי לא רק קריאת התורה תורגמה ביום זה. אף להפטרה היה קיים תרגום, והוא מובא במחזור נירנברג.

רמז למנהג זה נשאר בפולין, שם יש שנהגו לאחר הפסוק הראשון של ההפטרה אומר הקורא את הפיוט 'אשריך הר העברים' לרבי אברהם אבן עזרא.

יתכן שהוא במקור היה ה'רשות' לתרגום של ההפטרה, למרות שבדרך כלל הרשויות לתרגום הם בארמית, דבר המטיל ספק בעובדה שהפיוט הינו רשות לתרגום.

'שמיני עצרת' מפטירים 'ויעמד שלמה', וכפי שכבר נכתב שהמאורע הנקרא בהפטרה זו התרחש ב'שמיני עצרת'. כיום, ההפטרה לשמחת תורה היא בתחילת ספר יהושע 'ויהי אחרי מות משה', שהוא המשך ישיר לסיום פרשת

ג'ין התורה

אם קראו את פרשת 'זאת הברכה' בשבת, איך הצליחו להשלים נ"ד פרשיות תוך חמישים ושלוש שבתות?!

התשובה פשוטה ביותר: במקור היו רק נ"ג פרשיות. כך מובא בזוהר הקדוש וכך כותב במפורש רב סעדיה גאון בסידורו. פרשיות ניצבים ויולך היו פרשה אחת, ובשעת הצורך חיברו את פרשת כי תבוא לפרשת ניצבים-ויולך. ואמנם גם בחומשים, בסיום פרשת וילך מצויין שיש בה ע' פסוקים, והכוונה כמובן לשתי הפרשיות יחדיו.

הגאון מוילנא כותב, שעשר הפרשיות של ספר דברים מכוונות כנגד האלף השישי לבריאת העולם, כאשר כל פרשה היא כנגד מאה שנה מתוך האלף השישי. על פי החלוקה שלנו יש בספר דברים אחת עשרה פרשיות, אך לפי הנאמר שניצבים-ויולך מחוברות, הדבר מובן.

מסתבר, שכשהחלו לקרוא את פרשת 'זאת הברכה' בשמחת תורה, נותרה שבת אחת 'ריקה' ואז חילקו את ניצבים וילך לשתי פרשיות.

'זאת הברכה' - מיתת משה. שינוי זה משיטת הגמרא נובע, כנראה, מהשינוי שחל בקריאה, שממשיכים לקרוא את פרשת 'זאת הברכה' עד סופה, על סדר קריאת התורה. אולם יש לציין, כי הרי"ף כותב (מגילה יא מדפי הרי"ף) שיש ספרים אחרים הגורסים כבר בגמרא 'ויהי אחרי מות משה'. אגב, זהו המקום היחיד שבו הרי"ף מביא גרסא נוספת בגמרא. ואכן בכתב יד 'גיטינג' של הגמרא הגרסא היא 'ומפטירין ויהי אחרי מות משה'.

מתי חל השינוי בהפטרה? רב יהודאי גאון הוא הראשון שמזכיר הפטרת 'ויהי אחרי מות משה'. אולם, מנהגו המדויק לא נהיר, באשר ישנם כמה עדויות משמנו.

בספרו 'הלכות גדולות' מובא: "ומפטיר ביהושע ויהי אחרי מות משה עבד ה' עד חזק ואמץ". אמנם בספר 'הלכות פסוקות' המיוחס לתלמידיו של רב יהודאי גאון כתוב: "ומפטיר במלכים 'ויעמד שלמה'. ויש שמפטירין בראש יהושע 'ויהי אחרי מות'".

בסדר רש"י (ס' ש"ח) מובא: "ורב יהודאי גאון פסק ב'הלכות גדולות' יקרא תחילה שלשה פסוקים ביהושע 'ויהי אחרי מות משה' עד 'כאשר דברתי אל משה', ואחרי כן 'ויעמד שלמה' כהלכה שנויה".

גם רב עמרם גאון מביא בסידורו את שתי שיטות ההפטרה: "וביום שני קורין 'זאת הברכה' עד סוף פיסקא, ומפטיר קורא כאתמול 'ביום השמיני עצרת' עד סוף פיסקא, ומפטיר במלכים 'ויעמד שלמה'. ויש שמפטירין בראש יהושע 'ויהי אחרי מות משה' עד 'דק חזק ואמץ'".

מי שמביא את הפטרת 'ויהי אחרי מות משה' בצורה חד-משמעית הוא רב סעדיה גאון: "ומפטירין ביום השמיני 'ויהי אחרי מות משה'". הפטרה זו תואמת את שיטתו שסיום התורה הוא בו ביום.

דעת התוספות במגילה (לא. ד"ה ולמחר) הוא, שההפטרה ביהושע הוא תקנת רב האי גאון.

הרי"ף והרמב"ם הביאו את שתי השיטות, אך פסקו להפטיר 'ויהי אחרי מות משה', וכך התקבל בכל קהילות ישראל מלבד 'עדת יהודי בזנטיה' (מחזור כמנהג רומניה, וינציה ר"פ לערך, דף ת"ד-ת"ה).

כפי שהזכרנו יש שעשו 'פרשה' בין שתי השיטות, אך גם בזה יש שיטות שונות: קריאת שלושה פסוקים מיהושע ואחר כך 'ויעמד שלמה' (סידור רש"י בשם רב יהודאי גאון, הובא לעיל); קריאת שמונה פסוקים מספר יהושע ואחר כך 'ויעמד שלמה' (ספר האשכול, ספר המחכים, ארחות חיים); קריאת תשעה פסוקים מ'ויעמד שלמה' כדי להסמך לקריאת 'ביום השמיני עצרת' ואחריו 'ויהי אחרי מות משה' (ספר המנהיג). פשרות אלו לא התקבלו מאחר שהן נוגדות את ההלכה ש'אין מדלגין מנביא לנביא' (מגילה כד.).

קריאת ה'נדרים'

בקהילות אשכנזיות רבות נהוג לקרוא בתורה גם בליל שמחת תורה. מנהג זה הינו מנהג מאוחר, ולא מוזכר כלל בכתבי רבותינו הראשונים.

הראשון שמזכיר מנהג זה הינו ר' יצחק אייזיק טירנא (ה' ק"מ-ה' ר"ה) בעל 'ספר המנהגים' (הרמ"א מזכירו בשם 'מנהגים') שחי באשכנז. הוא כותב שנוהגים להוציא את ספרי התורה בליל שמחת תורה וגוללים את הספרים למקום הקריאה למחר. ומוסיף 'מנהג באלו מקומות לקרות כל הנדרים'.

מהם 'נדרים' ומדוע מכונים כך? ה'נדרים' הם קריאות העוסקות בברכות המלווקטות מכל התורה, שהחפץ לזכות בהן היה נודר מתנות לבית הכנסת. ה'נדרים', בשמם הזה, היו מקובלים בכמה מקהילות אירופה, כגון אמסטרדם, ברלין, פוזנן ואחרים, כשבכל קהילה היו קריאות ה'נדרים' שונים במקצת.

מנהג אחד -
קריאת מאה
חמישים וארבע
פרשיות וסיומן
לאחר בדיוק
שלוש שנים,
ומנהג שני -
קריאת מאה
שישים ושבע
פרשיות וסיומן
התורה מקץ
שלוש וחצי שנים